

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27/2 (Aralık/December 2022), 1-17

Serahsî'de Hikmet Kavramı
The Concept of Wisdom (Hikmah) in Sarakhsi

Aydın TAŞ

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Assoc. Dr., Dicle University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Diyarbakır/Türkiye
aydintas@gmail.com **ORCID:** 0000-0001-8506-5732

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Eylül/September 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Ekim/October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

Taş, Aydın. "Serahsî'de Hikmet Kavramı". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (Aralık 2022), 1-17.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1170489

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aydın Taş).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

The Concept of Wisdom (Hikmah) in Sarakhsi

Abstract: The word wisdom is an important concept in the evidences of al-Kitab, Sunnah and qiyas. The concept in question is also used in different ways in the literature of usûl, furû and other sub-types of fiqh. In this study, the meaning of the concept of wisdom in fiqh literature was attempted to be explored in the context of Hanafi jurist Sarakhsi. For the aforementioned purpose, his works *al-Mabsut*, *al-Usul*, *Sharh al-Siyar al-Kabir*, *Sharh al-Jami al-Saghir* and *al-Nukat* were examined. Sarakhsi at times used the word wisdom in its dictionary and customary meaning, and the other part as the terminology in the fiqh al-usul. Although he sometimes explained the wisdom behind his verdicts, he clearly stated that the judgment would be determined according to the cause, not the wisdom. However, he did not specifically dwell on this in his work *al-Usul*. It is possible that this situation stemmed from the fact that there were no serious discussions on the subject in his time, his mind was clear and he did not see the issue as a problem. According to the majority, and Sarakhsi was among them, the purpose of determining the cause (illah) is to know the sharia provisions. Therefore, the cause (illah) must be a clear and stable characteristic that does not change according to the person or situation in a way that does not cause any confusion. However, these features do not exist in wisdom. Although wisdom is not the subject of analogy, declaring the wisdom of the decree has benefits such as providing a clearer understanding of that provision and convincing the person to follow it. It is clear that human beings will not have difficulty in obeying orders in matters that they are convinced of and believe to be beneficial.

Keywords: Islamic Law (Fiqh), Wisdom (Hikmah), Hanafi, Shamsul A'immah al-Sarakhsi, al-Usul, al-Mabsut, Sharh al-Siyar al-Kabir, Sharh al-Jami al-Saghir.

Serahsî'de Hikmet Kavramı

Öz: Hikmet kelimesi, Kitap, Sünnet ve kıyas delillerinde geçen önemli bir kavramdır. Söz konusu kavram usûl, furû ve fıkıhın diğer alt türlerine ait literatürde de değişik münasebetlerle kullanılmaktadır. Bu çalışmada hikmet kavramının fıkıh edebiyatında hangi anlamlarda kullanıldığı Hanefî fakih Serahsî özelinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen gayeye matuf olarak onun *el-Mebsût*, *el-Usûl*, *Şerhu's-Siyeril-kebir*, *Şerhu'l-Câmiis-sagîr* ve *en-Nüket* adlı eserleri incelenmiştir. Serahsî, hikmet kelimesinin bir kısmını sözlük ve örfteki anlamında, diğer bir kısmını ise fıkıh usulündeki istilâhî manasında kullanmıştır. Kendisi zaman zaman hükümlerin hikmetini belirtmişse de hükmün hikmete göre değil illete göre belirleneceğini açıkça ifade etmiştir. Şu var ki *el-Usûl* adlı eserinde bu konu üzerinde özel olarak durmamıştır. Bu durum, onun döneminde mezkûr konuya dair ciddî bir tartışmanın yaşanmamış olması, zihninin net olması ve konuyu bir problem olarak görmemesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Serahsî'nin de aralarında yer aldığı cumhura göre, illetin belirlenmesinin amacı şer'î hükmün bilinmesidir. Dolayısıyla illetin zâhir (karışıklığa meydan vermeyecek şekilde açık) ve munzabıt (kişi yahut durumlara göre değişiklik göstermeyen istikrarlı) bir nitelik olması gerekir. Hâlbuki hikmette bu vasıflar bulunmamaktadır. Hikmet, kıyasa konu edilmese de hükmün hikmetinin beyan edilmesinin, o hükmün daha net anlaşılmasını sağlamak ve kişiyi ona uyma konusunda ikna etmek gibi faydaları vardır. İnsanoğlunun ikna olduğu ve faydasına inandığı hususlarda emre imtisalde zorluk çekmeyeceği açıktır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku (Fıkıh), Hikmet, Hanefî, Şemsü'l-eimme es-Serahsî, el-Usûl, el-Mebsût, Şerhu's-Siyeril-Kebîr, Şerhu'l-Câmiis-Sagîr.

Extended Summary: Qiyas comes after the Book (al-Kitab), the Sunnah and the consensus (ijma) among the four proofs and is the most important subject of the jurisprudence. The most difficult issue in qiyas is the determination of the the cause (illah) that forms its basis. The use of the concepts of cause and wisdom, especially in fiqh, has caused serious discussions. It has been discussed among the scholars of fiqh al-usul, whether cause includes wisdom, whether wisdom includes cause or not. Discussions on this

remain up-to-date. The thing that fiqh scholars focus on the most about the determination of the cause is the difference between the cause and wisdom. Therefore, wisdom is as important as cause.

The word wisdom, which is up-to-date and has a rich meaning, is mentioned in different ways in the works of fiqh al-usul and furu. We believe that it will be useful to determine all the meanings in which the word wisdom is used. We hope that this will lead to more detailed research, contribute to the studies on wisdom, shed light on the background of the concept of wisdom, which has found stability in the fiqh al-usul and will be instrumental in its better understanding.

After the meanings attributed to wisdom by the important jurists of a sect and their understanding of wisdom are determined one by one, a general judgment can be made about the wisdom of that sect, and if there are differences in the sect's understanding of wisdom, it can be seen.

Although contemporary independent studies have been carried out on the determination of the cause with wisdom, we have not been able to identify a holistic study on the determination of the meanings of the word wisdom in fiqh al-usul and furu literature. With this study, we tried to determine for the first time in which meanings the concept of wisdom is used in fiqh literature, in the works of Hanafi jurist Sarakhsi (d. 483/1090). In choosing Sarakhsi's works for research; The fact that he wrote important and comprehensive works in the field of fiqh al-usul and furu was effective. For the aforementioned purpose, we examined his works named al-Mabsut, al-Usul, Sharh al-Siyar al-Kabir, Sharh al-Jami al-Saghir and en-Nukat.

Sarakhsi did not explain in what sense he used the word wisdom in his works. We tried to determine the meanings in which the word wisdom is used, rather than before and after it. It is sometimes difficult to determine the meaning of the word wisdom, which has a rich meaning content. Because in some places, the meaning cannot be fully understood from before and after, and meanings close to each other come to mind. In such cases, we have chosen a meaning by taking into account the before and after.

In our examination of Sarakhsi's printed works, we found that the word wisdom is used seventy-nine times. Sixty-three of them are mentioned in the expressions of Sarakhsi, the remaining sixteen in the verses of the Quran, in the hadith, in the words of Imam Shafii and some of her friends and Imam Muhammad. Considering that Serahsi's works have forty volumes, it is seen that he does not use the word wisdom much. It is possible to say that this situation stems from the fact that Sarakhsi does not accept that the cause is determined by wisdom.

Sarakhsi used some of the word wisdom in its dictionary and customary meaning, and the other part in its terminology in the fiqh al-usul. Sarakhsi used the word wisdom in the context of the first part in fourteen different meanings: "Meaning", "intelligibility", "essential meaning", "consciousness", "deep meaning", "utility", "judgment", "inside of something", "delicacy and grace", "reasonable", "ingenuity/prudence", "wit, humor", "quote", "to be just as desired". Sarakhsi used the word wisdom in the first part with the meaning of the Arabic word. In the context of the second part, it is used in two different senses as follows: "Benefits of sharia maker (The benefit that the owner of the shari'ah wants to be realized by making that provision or the harm that he wants to be eliminated)" and "The benefits of servants (The benefit desired to be provided for the servants with the provision made)". Sarakhsi used the word wisdom in the second part with its meaning in fiqh al-usul. Among them, the most common usage is as follows: "Benefit", "to be just as desired", "reason", "deep meaning" and "meaning". There has been one or two uses related to other meanings. The use of the word "wisdom" in dictionary and customary meaning is a little more than the meaning of the term. Since Sarakhsi wrote his works in Arabic, this should be taken naturally.

Although the word wisdom has different dictionary meanings, they all have a direct or indirect relationship with the other. It is necessary to reconcile its meanings such as preventing and forbidding, with the character of preventing evils and harms, directing them to goodness and righteousness. Because

of these meanings, wisdom according to fiqh scholar; It means benefits of sharia maker or benefits of servants. Sarakhsi also used the word wisdom in his works in these two senses.

Although Sarakhsi stated the wisdom of the decrees from time to time, he clearly stated that the verdict would be determined according to the cause, not the wisdom. However, he did not specifically dwell on this in his work al-Usul. It is possible that this situation was due to the fact that there was no serious discussion on this issue in his time, his mind was clear and he did not see it as a problem. As a matter of fact, in contemporary studies, it is stated that the majority of the scholars absolutely reject the determination of the cause with wisdom. On the other hand, it is seen that the scholars of fiqh al-usul, who are stated to accept the determination of the cause by wisdom, with absolute or certain conditions (to be clear and stable), lived after Sarakhsi.

The point of view of the majority of scholars, including Sarakhsi, who does not accept that the cause should be determined by wisdom, although he is of the opinion that religious provisions contain wisdom and goodness: Since the purpose of determining the cause is to know the religious decree, it must be of a clear and stable nature. These qualities are not found in wisdom. The cause is not determined according to wisdom; Objectivity in making provision in law is aimed at maintaining order and security. The reason why the majority of scholars do not accept that the cause is determined by wisdom lies in the idea of preventing the interpretation of the intentions of the sharia maker and the words of the verses and hadiths in a way that cancels them. However, it cannot be said that scholars with this attitude neglected wisdom. Because they have preserved wisdom as a criterion by which to test specific purposes related to religious decrees one by one.

Explaining the wisdom of the judgment even though it is not used in the qiyas process; it has benefits such as providing a clearer understanding of the provision and convincing the person to comply with it. It is clear that human beings will not have difficulty in obeying the divine order in matters that they are convinced of and believe in their benefits.

Giriş

Hikmet kavramı İslam kültür ve medeniyet tarihinde sık kullanılmaktadır. Hikmet denildiği zaman ilk etapta felsefedeki hikmetin anlaşılması veya felsefe ile eş anlamda kullanılması bunun böyle olduğu anlamına gelmez. Zira hikmet, herhangi bir bilim dalına has olmayıp birçok bilim dalında kullanılan ve her birinde farklı anlamlar içeren geniş kapsamlı bir kavramdır.

Kıyas, edille-i erbaa içerisinde Kitab, Sünnet ve icmâdan sonra gelmekte olup fıkıh usulünün en önemli ve çetrefilli konusudur. Kıyas içerisinde en zor husus ise onun temelini oluşturan illetin tespitidir. Özellikle fıkıh usulünde illet ve hikmet kavramlarının birbirine yakın anlamda kullanılması ciddi tartışmalara neden olmuştur. Usulcüler arasında cereyan eden illetin hikmeti, hikmetin illeti kapsayıp kapsamadığı ile ilgili tartışmanın güncelliğini muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. İletin belirlenmesi konusunda fakihlerin en çok üzerinde durdukları şey, illet-hikmet ayrımıdır. Bundan dolayı illet kadar hikmetin de ne kadar önemli olduğu müsellemidir.

Güncelliğini koruyan ve zengin anlam içeriğine sahip olan hikmet kelimesi, usul ve furû eserlerinde değişik münasebetlerle zikredilmektedir. Onun kullanıldığı bütün anlamların belirlenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunun daha detaylı araştırmalara vesile olacağını, hikmetle ilgili çalışmalara katkı sağlayacağını, usûl ilminde istikrar bulmuş olan hikmet kavramının arka planına ışık tutacağını ve onun daha iyi anlaşılmasına vesile olacağını umuyoruz.

Hikmetle ta'lîl üzerine çağdaş müstakil çalışmalar yapılmış olmasına rağmen¹ hikmet kelimesinin usûl ve furû literatüründe kullanıldığı anlamların sınırlarının tespitine yönelik bütüncül bir çalışma tespit

¹ Muhammed Mustafa Şelebi, *Ta'lîlül-ahkâm arz ve tahlîl li-tarîkatî't-ta'lîl ve tatavvürâtihâ fî usûri'l-ictihâd ve't-taklîd* (Beyrut: Dârü'n-Nahdatî'l-Arabiyye, 1401/1981); Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: TDV Yayınları, 1988); Salim Öğüt, *Dinî Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet* (Çorum: Hititkitap Yayınevi, 2009); M. Zülfiyar Fırat, *İslam Hukukunda*

edemedik. Bunu ilk defa bu çalışmamızla Hanefî fakih Serahsî'nin (ö. 483/1090) eserleri özelinde yapmaya çalıştık. Araştırmak için Serahsî'nin eserlerini tercih etmemizde; onun usul ve furû alanında önemli ve kapsamlı eserler telif etmiş olması nedeniyle bu konuda iyi bir örnek teşkil ettiği kanaatimiz etkili olmuştur.

Hikmet kelimesi usûl ve furû eserlerinde derli toplu olarak yer almadığından mezkûr literatürün bütün matbu eserlerini incelemenin bir makale boyutunu aşacağından İmam Serahsî'nin matbu eserleri ile iktifa edilmiştir.

Bir mezhebin önemli fakihlerinin hikmete yüklediği anlamlar ve hikmet anlayışları tek tek tespit edilip daha sonra mezhebin hikmet anlayışı ile ilgili genel bir yargıya varılabilir ve varsa, mezhebin hikmet anlayışındaki farklılıklar görülebilir.

Bu bağlamda hikmet kavramının Serahsî'nin eserlerinde geçtiği yerlerin tespitinde şu yol izlenmiştir: *el-Mebsût*, *el-Usûl*, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr* ve *en-Nüket* el-Mektebetü's-Şâmile programında bulunmaktadır. Mezkûr eserlerde geçen hikmet kelimeleri, Şâmile programının arama özelliği kullanılarak tespit edilmiştir. Matbu olan *Şerhu'l-Câmiî's-sagîr* ise tarafımızca taranmıştır. Ayrıca *el-Mebsût*, *el-Usûl* ve *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*'in Türkçe çevirileri de bulunmaktadır.² Ancak hikmet kelimesinin kullanıldığı anlam ekseriyetle belirtilmemiştir. Bir yerde hikmet kelimesinin anlamı parantez içinde belirtilmiş,³ beş yerde hikmet kelimesi kullanılmadan anlamı yazılmış,⁴ iki yerde ise anlam verilmemiştir.⁵ Çevirilerde hikmet kelimesinin manasının belirtildiği az sayıdaki yerin çoğunda mütercimlerden farklı anlam tercihinde bulduk. Serahsî, eserlerinde kullandığı hikmet kelimesini hangi anlamda kullandığını açıklamamıştır. Bu kelimenin kullanıldığı anlamları daha ziyade siyâk ve sibâktan hareketle bağlamında tespit etmeye çalıştık. Şunu da eklemek gerekir ki zengin mana içeriğine sahip olan hikmet kelimesinin kullanıldığı anlamı belirlemek kimi zaman güç olmaktadır. Çünkü bazı yerde siyâk ve sibâktan mana tam anlaşılammakta, birbirine yakın anlamlar akla gelmektedir. Bu gibi durumlarda ise siyâk ve sibâkı da dikkate alarak bir anlam tercihinde bulduk.

1. Serahsî'nin "Hikmet" Kelimesini Kullandığı Anlamlar

Öncelikle ifade edelim ki Serahsî'nin elimizde matbu olarak bulunan eserlerinde yaptığımız incelemede "hikmet" kelimesinin; 34'ü *el-Mebsût*'ta, 34'ü *el-Usûl*'de, 7'si *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*'de, 4'ü *Şerhu'l-Câmiî's-sagîr*'de olmak üzere toplam 79 defa geçtiğini tespit ettik. *en-Nüket* isimli eserinde ise herhangi bir kullanım tespit edemedik. Zikrettiğimiz eserlerin 40 cildi bulunduğu dikkate alınınca, onun hikmet kelimesini fazla kullanmadığı görülmektedir. Bu durumun Serahsî'nin hikmetle ta'lîli kabul etmemesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Hükümlerin Hikmet ile Ta'lîli (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); İbrahim Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016); a.mlf., "Usûlcülerde Hikmetle Ta'lîl", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (Mart 2018), 753-775; Abdullah Kahraman, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinde Hikmet-i Teşrîfî Dinî Hükümlerin Sırları ve Hikmetleri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017); Nasi Aslan, "Hikmet Ekseninde Nassların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları", *Bilimname* 37 (Ocak 2019), 889-914.

² Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *1000 Yılın İslam Fıkıhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit, çev. Heyet (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008); a.mlf., *Usûlü's-Serahsî Fıkıh Usûlü*, çev. Ahmed Kılıçkaya (İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2020); a.mlf., *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr İslam Savaş Hukuku*, ed. Mehmet Azimli, çev. İbrahim Sarmış - M. Sait Şimşek (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021).

³ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1409-1989), 13/146, çev. 13/207. Çeviride "hikmet" kelimesinden sonra parantez içinde "espiri" yazılmıştır. Kanaatimize göre bu anlam da akla gelmekte ise de "maslahat" anlamı verilmesi daha uygundur.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/111, çev. 6/172; 10/219, çev. 10/388; 24/7, çev. 24/10; 24/15, çev. 24/23; 26/127, çev. 26/188. Birinci yerde "hüküm" anlamı verilmiştir. Biz de bu anlamda olduğu kanaatindeyiz. İkinci yerde "için" anlamı verilmiştir. Bize göre "gaye, amaç" anlamındadır. Üçüncü yerde "yerli yerinde bir davranış biçimi" anlamı verilmiştir ki, biz de bu anlamda olduğu kanaatindeyiz. Dördüncü yerde "doğru ve güzel davranış biçimi" anlamı verilmiş olmakla birlikte kanaatimize göre "kelamı yerli yerinde kullanma" anlamındadır. Beşinci yerde ise "gerçek" anlamı verilmiştir ki, kanaatimize göre "gaye, amaç" anlamındadır.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/127, çev. 26/188; 11/234, çev. 11/383. Kanaatimize göre birinci yerde "gaye, amaç", ikinci yerde "sözün yerli yerinde kullanılması" anlamındadır.

“Hikmet” kelimesinin geçtiği yerlerden; 10’u âyeti kerimelerde,⁶ 1’i ayeti kerimeye benzer lafızda,⁷ 1’i hadisi şerifte,⁸ 1’i İmam Şâfiî’nin sözünde,⁹ 1’i İmam Şâfiî’nin bazı ashabının sözünde¹⁰ ve 2’si ise İmam Muhammed’in sözünde¹¹ geçmektedir. Serahsî bunlardan ayeti kerimelerde geçen hikmet kelimesinin anlamını -iki yer hariç-¹² sahâbî, tâbiîn ve müfessirlere nakille belirtmiş, diğer yerlerde geçen hikmet kelimesi hakkında ise açıklama veya yorum yapmamıştır. Bu nedenle zikredilen yerlerdeki hikmet kelimesinin kullanıldığı anlam üzerinde durmayacağız. Sadece Serahsî’nin kendi ifadesi olarak geçen hikmet kelimelerinin kullanıldığı anlamları tespit etmeye çalışacağız.

Yaptığımız incelemede Serahsî’nin “hikmet” kelimesinin bir kısmını sözlük ve örfteki anlamında, bir kısmını ise fıkıh usulündeki istilâhî anlamında kullandığını tespit ettik. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

1.1. “Hikmet” Kelimesinin Sözlük ve Örfteki Anlamında Kullanılması

Hikmet kelimesi, Arapça (حَكْمَ) h-k-m kökünden türeyen bir mastardır. “h-k-m” maddesi lügatte; bağlayıcı olsun veya olmasın hükmetmek (yargıda bulunmak), adaletle hükmetmek, mani olmak (zulme, fesada, istenenlere), reddetmek, muhkem (sapasağlam, yerli yerinde) yapmak anlamlarına gelir.¹³

“Hikmet” sözcüğü ise sözlükte şu anlamlara gelmektedir: Kişiye öğüt veren, onu azarlayan, onurlu davranışa çağırın veya kabîh (çirkin) şeylerden yasaklayan sözler; cahilliğe mani olmak; ilim ve akılla hakka isabet etmek; Kur’ân tefsiri; Kur’ân ilmini yani onun nâsîhini, mensûhunu ve muhkemini bilmek; Kur’an’ın hakikatlerini anlamak; Kur’an, Tevrat ve İncil [zira bunların her birisi sözlü hikmet (şeriat ilimlerinin sınırları) ve sözlü olmayan hikmet (ilahî hakikat sınırları) ilmidir]; nübüvvet (peygamberlik); adalet; hükmetmede (yargıda) adalet; eşyanın en efdalini en efdal bilgilerle bilmek; eşyayı olduğu gibi hakikatiyle bilmek ve muktezasıyla amel etmek (bu nedenle hikmet “ilmî” ve “amelî” olmak üzere iki kısma ayrılır); ilim; ilim ve amelde hakka isabet etmek; hilim (kişinin kendisini ve öfkesini kontrol etmesi); Allah’a tâat, Allah’ın emirleri hususunda tefekkür ve onlara ittiba etmek; dinde fıkıh (ince anlayış) ve onunla amel etmek; fehîm (anlayış); haşyet, vera.¹⁴

Hikmet Allah’a (cc) nispet edildiğinde en muhkem (yerli yerince, sapasağlam, en iyi) şekilde eşyayı bilmek ve icat etmek (yaratmak); insana nispet edildiğinde ise Allah’ı bilmek (marifetullâh), mevcudatı (yaratıkları, eşyayı) bilmek ve hayırlar işlemek demektir.¹⁵

⁶ Serahsî, *el-Usûl*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/9, çev. 1/14 (mukaddime, el-Bakara 2/269, en-Nahl 16/125); 2/102, çev. 2/164 (Âl-i İmrân 3/81); a.mlf., *el-Mebsût*, 1/2, çev. 1/2 (önsöz, el-Bakara 2/269), 10/2, çev. 10/1-2 (en-Nahl 16/125), 16/60, çev. 16/86 (Sâd 38/20), 17/28, çev. 17/39 (Sâd 38/20); a.mlf., *Şerhu Kitâbi’s-Siyerî’l-kebîr*, thk. Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1417/1997), 1/131, çev. 1/158 (en-Nahl 16/125), 1/143-144, çev. 1/172 (en-Nahl 16/125), 1/143, çev. 1/172 (el-Bakara 2/269).

⁷ Serahsî, *Şerhü’s-Siyerî’l-kebîr*, 1/56, çev. 1/83-84. en-Nahl 16/125. ayeti zikredilmeden benzer lafızlar geçiyor.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/80, çev. 16/120.

⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/135, çev. 26/200.

¹⁰ Serahsî, *el-Usûl*, 2/62, çev. 2/100.

¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/264, çev. 30/352; a.mlf., *Şerhü’s-Siyerî’l-kebîr*, 1/164, çev. 1/192.

¹² Serahsî, *el-Usûl*, 2/102, çev. 2/164 (Âl-i İmrân 3/81); a.mlf., *Şerhü’s-Siyerî’l-kebîr*, 1/131, çev. 1/158 (el-Ankebût 29/46).

¹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba’lbeke (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), “hkm”, 1/564; Ebu’l-Hüseyn Ahmed el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), “hkm”, 2/91; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-lüga ve sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987), “hkm”, 5/1901, 1902, 1903; Ebu’l-Kâsim el-Hüseyn b. Muhammed Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut - Dimaşk: Dâru’ş-Şâmiyye - Dâru’l-Kalem, 1412), “hkm”, 248; Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Saydâ - Beyrut: ed-Dâru’n-Nemûzeciyye - el-Mektebetü’l-Asriyye, 1420/1999), “hkm”, 78; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “hkm”, 12/140, 141, 143, 144; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîr*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle li’t-Tibâa ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1426/2005), “hkm”, 1095; Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî li’s-Sekâfe ve’l-Fünûn ve’l-Âdâb - Vizâratü’l-İrşâd ve’l-Enbâ’, 1385-1422/1965-2001), “hkm”, 31/510, 512-513.

¹⁴ İbn Düreyd, “hkm”, 1/564; İbn Fâris, “hkm”, 2/91; Râgîb el-İsfahânî, “hkm”, 249, 250; İbn Manzûr, “hkm”, 12/140, 143; Fîrûzâbâdî, “hkm”, 1095; Zebîdî, “hkm”, 31/512-513, 521.

¹⁵ Râgîb el-İsfahânî, “hkm”, 249; Zebîdî, “hkm”, 31/513.

Hikmetin farklı sözlük manaları olsa da hepsinin diğeri ile doğrudan yahut dolaylı irtibatı vardır. Onun mani olmak, sakındırmak gibi manalarını, kötülöklere ve zararlara mani olmak, iyilik ve doğrulara tevcih etmek karakteriyle bağdaştırmak lazımdır.¹⁶

Hayvanın sağa sola sapmasına engel olduğu için dizgine (gemine) “hakemetü'd-dâbbe” (veya “hikmetü'd-dâbbe”) (حكمة الدابة) denir.¹⁷ Genellikle hatalı yollara dalmaktan sakındırıp doğru yola yönlendirdiği için düşünceye de “hikmet” denilmiştir. Dizgin ve yular hayvan için ne ise insan için hikmet de odur.¹⁸

Serahsî eserlerinde hikmet kelimesinin bir kısmını, sözlük ve örfteki anlamında kullanmıştır. Tespit ettiğimiz anlamları birer örnekle belirtelim.

1.1.1. Anlam

İmam Muhammed, (komutan/yetkili) esire, “Şu kalenin şu yolunu bize gösterirsen hür olursun” demesi ve esirin kaleye götüren başka bir yol göstermesi durumunda, gösterdiği yol onların belirlediği yoldan daha yararlı olsa da kıyasa göre yine fey olarak kalacağını söyler. Serahsî, bu hükmün gerekçesini şöyle açıklar: Çünkü şart koşulan şeyi yerine getirmemiştir. Bir şeyin kabul edilmesinde lafza itibar edilir (amaca bakılmaz). Zira insanların sözleri, hikmetten ve güzel bir yarardan hâli bulunabilir (لَجَوَازِهِ أَنْ يَخْلُوَ) (كَلَامُهُمْ عَنْ حِكْمَةٍ وَقَائِدَةٍ حَمِيدَةٍ).¹⁹

Bu meselede hikmet kelimesinin “anlam” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1.1.2. Anlaşılabilir Olmak

Serahsî, akitlerde her türlü ayıptan sorumlu tutulmama şartının geçerli olduğuna dair naklî ve akfî delilleri zikrettikten²⁰ sonra şu açıklamalara yer verir:

Bu şartın geçerli olduğu sabit olunca, onunla birlikte akit de câiz olur. Çünkü bu şart, akdin gereğini pekiştirir. Akdin gereği de bağlayıcı olmasıdır. Satım konusu ister kusursuz olsun ister kusurlu, bu koşulla birlikte akit bağlayıcıdır. Öte yandan böyle bir koşulla, satıcı, teslim etmeye gücünün yetmediği bir şeyi yüklenmekten kaçınır. Çünkü sözleşme mutlak (şartsız, açıklamasız) olduğu zaman, satım konusunun kusursuz bir şekilde teslim edilmesini gerektirir. Mal kusurlu olursa, onu kusursuz olarak teslim edemez. Bu koşulla, malı, sözleşme yapıldığında olduğu şekilde teslim etmeyi kabullenmiştir. O nitelikte teslimde de gücü yeter. Satım konusunu teslimde güç yetirmek, akdin fâsid olmasını gerektirici değil, câiz olmasının koşuludur. Öte yandan böyle bir koşulla, satım konusu belirsiz olmaz. Çünkü mal, bizzat kendisine veya bulunduğu yere işaretle belirlenmiştir. Satıcının bu şartı koşmaktaki maksadı, malda ayıpların bulunduğunu ikrar değildir. Bütün ayıplar, bir ayıbın içeriğine girmez. Satıcı bu şartı koşmakla hem satmayı hem de gücünün yettiği şekilde teslimi üstlenmiştir. Bu da hikmet gereğidir (وَهَذَا مِنَ الْحِكْمَةِ).²¹

Zikredilen meselede hikmet kelimesinin “anlaşılabilir bir şey” manasında kullanıldığı kanaatindeyiz.

1.1.3. Asıl Anlam

Serahsî, bir cemaate (topluluğa) izafe edilmiş çoğulun hükmü konusunda insanlardan (âlimlerden) bazısının; cemaat olgusunun hikmetinin, kendilerine izafe edilenlerin her biri hakkında geçerli olması olduğunu söylediklerini belirtir (فَإِنَّ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ حِكْمَةً حَقِيقَةً الْجَمَاعَةِ فِي حَقِّ كُلِّ وَاحِدٍ مِمَّنْ أُضِيفَ إِلَيْهِمْ).²²

¹⁶ Mehmet Çalışkan, “Kur'an'da Hikmet Kavramı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2001), 92.

¹⁷ İbn Fâris, “hkm”, 2/91.

¹⁸ Zülfikar Durmuş, “Kur'an'da Hikmet Kavramı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (Ekim 2003), 180.

¹⁹ Serahsî, *Şerhü's-Siyeril-kebir*, 2/247, çev. 1/555. Hikmet kelimesinin “anlam” manasında kullanıldığı diğer örnekler için bk. Serahsî, *el-Usûl*, 1/93, çev. 1/126; a.mlf., *el-Mebsût*, 27/146, çev. 27/197.

²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/92-93, çev. 13/129-130.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/93, çev. 13/131.

²² Serahsî, *el-Usûl*, 1/276, çev. 1/392.

Mezkûr meselede hikmet kelimesinin “asıl anlam, gerçek anlam” manasında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.4. Bilinç

Serahsî, ravinin şartları konusunda Hanefîlerin görüşünü açıklarken şöyle der:

Akıl; sadırdaki (göğüsteki) nurdur. Delillere bakarken kalp onunla görür. O, lamba gibidir. Zira lamba da baktığında kendisiyle gözün gördüğü nurdur. Böylece duyularla idrak edileni görür. Lamba onun görülmesini sağlamaz. Fakat baktığında göze onu gösterir. Aynı şekilde sadrın nuru olan akıl da onu gerekli kılan olmaksızın duyulardan gayb (uzak) olanın bilinmesini kalbe gösterir. Hatta kalp, bunu Allah Teâlâ'nın tevffiki (başarılı kılması) ile (aklıyla) idrak eder. Kısacası bu, diğer duyuların idrak edemediği hususlardan kişinin yaptığı ve terk ettiğini üzerine bina ettiği ihtiyardan (tercihten) ibarettir. Fiile ya da terk etmeye (insanın bir şeyi yapıp yapmamasına), ancak bir hikmetten ya da övülen bir akıbetten dolayı itibar edilir (فَإِنَّ الْفِعْلَ أَوْ التَّرْكَ لَا يَعْتَبَرُ إِلَّا لِحِكْمَةٍ وَعَاقِبَةٍ حَمِيدَةٍ). Bunun için bu manadan yoksun oluşundan dolayı hayvanlara itibar edilmez. Övülen sonuç, ancak insanın, akli ile derin düşünmesinden sonra yaptığı ya da terk ettiği bir fiil hususunda gerçekleşir.²³

Anılan meselede hikmet kelimesinin “maslahat” anlamında kullanılmış olması akla gelse de, kanaatimizde “bilinç” manası daha ağır basmaktadır.

Anılan meselede hikmet kelimesinin “bilinç” veya “maslahat” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.1.5. Derin Anlam

Ebû Hanîfe, falan erkekle evli olduğu iddia edilen kadının o erkekle evli olmadığına dair beyyine getirmesine rağmen hâkimin evli olduklarına karar vermesi durumunda, evliliğin ve erkeğin onunla cinsel ilişkiye girmesinin diyâneten (kendisi ile Allah arasında) caiz olduğunu söylemiştir.²⁴ Serahsî, bu hükmün aklî gerekçesini açıklarken şöyle der:

Hâkim ikisi arasında nikâhın varlığına hükmettiği zaman emredildiği vecih üzere kadını o erkeğin karısı yapmış olur. Onun bu hükmünün uygulanması gerekir. Bunda büyük bir hikmet vardır (وفيه حكمة بالغة). O hikmet; biri insanlar ve hâkim indinde açık (hukukî) bir nikâh, diğeri gizli (dînî/diyânî) bir nikâhla iki erkeğin bir kadınla cinsel ilişkide bulunmamasıdır. Bunda (ikinci durumda) çok açık bir çirkinlik vardır ve dinin böyle çirkinliklerden korunması vâcibtir.”²⁵

Belirtilen meselede hikmet kelimesinin “derin anlam” yahut “ince bir nükte” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.1.6. Fayda

Serahsî, sözün sîgasının delaletinin beyanına, {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ} “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi mesul tutmaz. Ama kasıtlı yaptığınız yeminlerle sizi mesul tutar...” (el-Mâide 5/89) ayetini örnek verir. Hanefî âlimler (rh.a), “(Âyetteki) ‘Boş söz’ (اللغو), şeriat bakımından da vaz (konuluş) bakımından da yeminin faydadan yoksun olduğu husustur. Zira yeminin faydası, haberdeki doğruluğu göstermektedir. İçerisinde doğruluk ihtimali olmayan bir habere izafe edildiğinde yemin faydadan yoksun olup boş söz olmaktadır.” demişlerdir. Şâfiî (rh.a) ise “(Âyetteki) ‘Boş

²³ Serahsî, *el-Usûl*, 1/346-347, çev. 1/494.

²⁴ Serahsî, *Şerhu'l-Câmi's-sagîr*, thk. Ertuğrul Boynuşalın (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 1/336.

²⁵ Serahsî, *Şerhu'l-Câmi's-sagîr*, 1/337 (Bu mesele *Mebûsût*'ta daha ayrıntılı geçmektedir: a.mlf., *Mebûsût*, çev. 16/269 vd.). Hikmet kelimesinin “derin anlam” manasında kullanıldığı diğer örnekler için bk. Serahsî, *el-Usûl*, 1/109-110, çev. 1/147-148 (“Hikmet” kelimesi Hind nüshasında geçmektedir: Serahsî, *Usûl*, çev. 1/148, dipnot 353), 2/72, çev. 2/115, 116 (Bu mesele *Mebûsût*'ta daha geniş geçmektedir: a.mlf., *Mebûsût*, çev. 16/269 vd.), 2/234-235, çev. 2/335; 236-237, çev. 2/338.

söz', bir kasıt olmaksızın söylenen sözdür. Lafzı ikisinden her birisine söylemenin caiz oluşunda bir ihtilaf yoktur.” demiştir.²⁶

Serahsî, kendi görüşlerinin en hak olduğunu söyler ve bunu şöyle açıklar: Çünkü bir kasıt olmaksızın söylenen söz için konulmuş başka bir isim vardır. O isim, kastın zıddı olan “hata”dır ya da kendini korumanın zıddı olan yanılıdır. Konuşanın halinden dolayı değil de kendisi hakkında bir mana için faydadan yoksun olmasına gelince; “boş söz”, olmasının dışında onun için konulmuş bir isim yoktur. Dolayısıyla ona hamledilmesi evla olandır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: { وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا } “(Ehl-i kitaptan Kur’an’a iman edenler) Boş ve yararsız sözü işittikleri zaman ondan yüz çevirirler...” (el-Kasas 28/55) sözünü görmüyor musun? Yani “fahiş (saçma) söz” demektir. Bu, bir kasıt olmaksızın meydana gelen değil de hikmet yoluyla faydadan yoksun olan sözdür (hikmetli kelimada olan faydadan yoksundur) (الكَلَامُ الْفَاحِشُ الَّذِي هُوَ خَالٍ عَنِ فَايِدَةِ الْكَلَامِ بِطَرِيقِ الْحِكْمَةِ دُونَ مَا يَجْرِي مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ). Zira bunda azarlama yoktur.²⁷

Burada hikmet kelimesinin “fayda” manasında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.7. Hüküm

Serahsî, zimmîlerin diyeti hakkında şöyle der: Kitap ehlinde ve başkalarından olan zimmînin diyeti de Müslümanın diyeti gibidir. Erkekleri Müslümanların erkekleri, kadınları da Müslümanların kadınları gibi değerlendirilir. Kendi aralarındaki cinayetlerde ve yaralamalarda da böyledir. Eğer âkileleri varsa, âkileden alınan diyetler cinayet işleyenin âkilesine yüklenir. Âkileleri yoksa, cinayet işleyen malından alınır. Çünkü onlar zimmet akdi ile insanlar arası günlük işlemlerle ilgili olan İslâmî hükümleri kabullenmişlerdir. Onlar için de Müslümanlar için söz konusu olan hikmet sabittir (فَيُنْبِئُ فِيْمَا بَيْنَهُمْ مِنَ الْحِكْمَةِ مَا هُوَ تَأْيِيبٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ).²⁸

Yukarıda hikmet kelimesinin “hüküm” veya “hükümü meşrû kılınış maksadı” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.1.8. Bir Şeyin İç Yüzü

Serahsî, neshin cevazına karşı çıkanların muhtemel bir itirazını (sorusunu) ve buna cevabını şöyle dile getirir:

Denilse ki: “O halde, kendisiyle çocuğu kurban olarak boğazlamak vacip olmadığında (mademki Hz. İbrahim çocuğunu kurban etmeyecekti, kurban etmeyi) vacip kılmayı çocuğa izafe etmekteki hikmet hangi şeydir?” (فَإِيشِ الْحِكْمَةَ فِي إِسْنَاقَةِ الْإِجْبَابِ إِلَى الْوَلَدِ إِذَا لَمْ يَجِبْ بِهِ ذَبْحُ الْوَلَدِ).²⁹

Deriz ki: Onda Halil (Hz. İbrahim) (as) hakkında imtihan olmak manasını gerçekleştirme vardır. Ta ki ondan itaatkârlık, teslimiyet ve onunla çocuğundan dolayı kalbinin yanmasına sabretmek açığa çıksın. Çocuk hakkında ise mükâşefe haline kadar kurban olarak kesilmenin acısına karşı sabrederek ve mücadele ederek imtihan olmak manasını gerçekleştirme vardır. Onda keramet ve fazilet manasını Halil (Hz. İbrahim) (as) için âlemlerin Rabbine teslim olarak ve çocuk için de Allah için kurban olarak açığa çıkarmak vardır. Buna Allah Teâlâ şu buyruğunda işaret etmiştir: { فَلَمَّا أَسْلَمْنَا } “Nihayet ikisi de teslim oldular...” (es-Sâffât 37/103).³⁰

Ele alınan hikmet kelimesinin “işin iç yüzü, aslı, hakikati” manasında kullanıldığı kanaatindeyiz.

²⁶ Serahsî, *el-Usûl*, 1/197, çev. 1/274.

²⁷ Serahsî, *el-Usûl*, Usûl, 1/197, çev. 1/274-275. Hikmet kelimesinin “fayda” anlamında kullanıldığı diğer örnekler için bk. a.mlf., *Usûl*, 1/283-284, çev. 1/404-405.

²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/84, çev. 26/129-130 Hikmet kelimesinin “hüküm” anlamında kullanıldığı diğer örnek için bk. Serahsî, *Mebsût*, 6/111, çev. 6/172. Çeviride de hikmet kelimesine “hüküm” anlamı verilmiştir.

²⁹ Serahsî, *el-Usûl*, 2/61, çev. 2/99.

³⁰ Serahsî, *el-Usûl*, 2/61, çev. 2/100.

1.1.9. İncelik ve Zarafet

Ebû Hanîfe, meyve yememeye yemin eden kişi taze üzüm, taze hurma, nar, acur veya salatalık yerse yemini bozulmaz; elma, karpuz veya şeftali yerse yemini bozulur demiştir. Serahsî, onun görüşünü şöyle açıklamıştır: Elma, karpuz ve şeftali âdeten meyveler cümlesindedir, meyvelerle birlikte insanlara ikram edilir. Acur veya salatalık ise bakliyat cümlesindedir, bakliyatla birlikte sofraya konulur, meyvelerle birlikte misafirlere ikram edilmez. Ebû Hanîfe'nin delili; şu ayetlerde Allah Teâlâ'nın bunlar üzerine meyveleri atıf yapmasıdır:

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا. وَعِنَبًا وَقَضْبًا. وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا. وَحَدَائِقَ غُلْبًا. وَفَاكِهَةً وَأَبًّا (31)

“Orada (yeryüzünde) dâne, taze üzüm, yonca, zeytin, hurma, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlar yetiştirdik.” (Abese 80/27-31) Bir şey kendisi üzerine atfedilmez ve nimet olduğu bildirilirken aynı şeyin iki kez söylenmesi (İlâhî) hikmete uymaz (واحد بعبارة واحدة في موضع المنة ذكر شيء واحد بعبارة تينين).³¹

İfade edilen meselede hikmet kelimesinin “incelik ve zarafet” manasında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.10. Makul

Kişi abdest alsa ve ayaklarından birini yıkayıp mestini giyse, sonra diğer ayağını yıkayarak onu da giyse, peşinden de abdestini bozsa, Hanefilere göre mest üzerine mesh yapabilir. Şâfiî'ye (rh.a.) göre ise, ilk mesti çıkarıp (her iki ayağı yıkadıktan sonra mestleri giymedikçe) mesh yapmak câiz olmaz. İlk mesti çıkarıp (her ikisini yıkadıktan sonra) yeniden giyerse meshetmesi câiz olur. Çünkü bu kimsenin sıraya uyması için mestlerini abdesti tamamladıktan sonra giymesi gereklidir. Serahsî, İmam Şâfiî'nin bu görüşünü şöyle tenkit eder: Bu, yararsız bir işle uğraşmaktan ibarettir. Mest yıkanılması gerekmeyen bir ayaktan çıkarılacak, sonra bir daha giyilecek! Bu hikmetli bir davranış olmadığı gibi, şart olarak koşulması da câiz değildir (وَهُوَ لَيْسَ مِنَ الْحِكْمَةِ فَلَا يَجُوزُ لَهُ اسْتِزْرَاطُهُ).³²

Bu meselede hikmet kelimesinin “makul” yahut “fayda” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.1.11. Marifet/Basiret

Serahsî, Hanefilere göre imâmın cenâze namazını kıldırırken duracağı en güzel yerin, ölünün göğüs hizası olduğunu, eğer başka bir hizada durursa da (namazın) geçerli olacağını belirtir ve delillerini şöyle ifade eder: Göğüs, ilim ve hikmet yeri olduğundan (فَأِنَّهُ مَوْضِعُ الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ) insanın bedeninde en değerli organdır. Ezadan daha uzaktır. Göğüs hizasında durmak -tıpkı erkekte olduğu gibi- evlâdır. Sonra göğüs, iman nûrunun bulunduğu yerdir. Allâh Teâlâ; {أَقَمْنَا شِرْحَ اللَّهِ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ} “Allah kimin göğsünü İslam'a açmışsa...” (ez-Zümer 39/22) buyurmuştur. Cenâzenin namazının kılınması, imânı nedeniyledir. İşte bunun için göğüs hizasında durur. Şöyle de denebilir: Göğüs, gerçekte bedenin orta yeridir. Göğsün yukarısında baş ve eller, aşağısında da karın ve ayaklar vardır.³³

Zikredilen meselede hikmet kelimesinin “marifet/basiret” anlamında kullanıldığı kanaatindeyiz.

1.1.12. Nükte, Espiri

Zekât verilecek sınıflar, Hanefilere göre kendilerine zekât verilebilecek kişilerdir. Dolayısıyla bunlardan sadece birine verilmesi câizdir. Şâfiî'ye (rh.a.) göre ise, bunlar zekât almaya hak kazanmış kimselerdir. Öyle olunca da her birinden üç kişi olmak üzere (et-Tevbe 9/60. âyette belirtilen) sekiz sınıfa verilmedikçe zekât câiz olmaz. Serahsî, iki tarafın naklî delillerini aktardıktan sonra kendi görüşlerinin aklî gerekçesini şöyle ifade eder:

³¹ Serahsî, *Şerhu'l-Câmi's-sagîr*, 1/497-498 Bu mesele *Mebûsût*'ta daha geniş geçiyor: Serahsî, *Mebûsût*, 8/179, çev. 8/286-287. Hikmet kelimesinin “incelik ve zarafet” anlamında kullanıldığı diğer örnek için bk. Serahsî, *el-Mebûsût*, 8/178-179, çev. 8/286.

³² Serahsî, *el-Mebûsût*, 1/99-100, çev. 1/182-183.

³³ Serahsî, *el-Mebûsût*, 2/65-66, çev. 2/108.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, zekâta amaç, muhtaç olanın ihtiyacını gidermektir. Bu ise bir kişiye vermekle de meydana gelir. Bu açıdan dînin emri, kulların emirlerinden ayrılır. Çünkü kulların emirlerinde anlam değil, lafız dikkate alınır. Bazen kulların emirleri, övgüye değer bir hikmetten uzak olabilir (فَكَّدُ تَفْعُ (خَالِيَةً عَنِ حِكْمَةِ حَمِيدَةٍ). Dînin emirleri ise böyle değildir.³⁴

Bu meselede hikmet kelimesinin “nükte, espiri” veya “anlam” manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.1.13. Özlü Söz

Serahsî, “*Tevâtür ile sabit olan; yanlış ya da yalan vehmini (zannını) içeren ancak doğruluk tarafının ağır basmasından dolayı kalbe huzur veren ilimdir, yakîn ilmi değil*” diyenlerin, cemaat fertlerden meydana geldiğine (bir topluluğa cemaat diyebilmek için fertlerinin olması gerektiğine)³⁵ dair sözlerinin fesadını (bozukluğunu) şöyle açıklar: Çünkü böylesi (cemaatin haberiyle oluşan) mutmainlik (kesine yakın bilgi), ferdin haberiyle sabit olmaz; bu haber hakkında yalan vehmi alışılmış boyutun dışında değildir, sözleri batıldır. Zira bizden birisi alfabenin tüm harfleriyle konuşabilmektedir. Buna gücünün yettiğini söyleyen kimsenin, içerisinde bu harflerin aynısının kendisinde bulunduğu Kur’ân’ın benzerini getirmesini vehmedebilir. Aynı şekilde bizden bir aptal da İmruülkays’ın ve başkasının şiiirinden her hikmetle konuşabilir (وَكَذَلِكَ الْغَيْبِي مَنْ يُمَكِّنُهُ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِكُلِّ حِكْمَةٍ مِنْ شِعْرِ أَمْرِئِ الْقَيْسِ وَغَيْرِهِ), ancak kimse onun buna gücünün yetmesinden dolayı o kasidenin benzeri bir kasideyi (inşa etmeye) gücünün yettiğini söylemez. İnsan bazen zan ve ferasetle konuşur (konuştuğu) denk gelir tutar. Sonra da kimse bu yolla, bir kere isabet etti diye her seferinde isabet edeceğini dikkate alarak onun konuştuğu her hususta isabet ettiğini söylemez. Böyle bir topluluğun doğruluk üzerinde ittifak etmeleri, onların üzerinde birleştikleri ortak bir paydadan (noktadan) dolaydır. Bu ortak nokta, din ve mürüvvetin (erdemliğin) doğruluğa çağrısıdır.³⁶

Mezkûr meselede hikmet kelimesinin “özlü söz” manasında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.14. Yerli Yerinde Olmak

İmam Muhammed’e göre kazaya kalan namazların çokluğu durumunda onlar arasında tertibi (sırayı) gözetmek düşer. O şöyle demiştir: Bir aylık namazı kazaya kalan kişi otuz sabah namazı kılsa, sonra otuz öğle namazı kılsa, bu sıfat üzere geçirdiği namazları kaza etse, namaz geçerlidir. Hüküm böyle olmalıdır. Çünkü kazaya kalan namazlar ile vaktin farzı arasında tertibi gözetme zımında tertibe uymak; asıl olan düştüğü için zımında olan da düşer. Bişr b. Gıyâs’ın³⁷ söylediğinin aksine kazaya kalan namazların çokluğu durumunda tertibe riayet düşer. Çünkü bu durumda şayet kazaya kalan namazları kılmakla meşgul olursa vaktin farzını kaçıırır. Zira kazaya kalmış bir namazı kılmaya çalışarak, içinde bulunulan vaktin namazını kazaya bırakmak (kazaya kalmış namazı, dengini kaçırarak telafi etmek) hikmetli bir iş değildir

³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/10, çev. 3/14-15. *el-Mebsût* çevirisinde başka bir meselede “hikmet” kelimesinden sonra parantez içinde “espiri” yazılmıştır (Serahsî, *Mebsût*, 13/146, çev. 13/207). Kanaatimize göre bu anlam da akla gelmekte ise de “maslahat” anlamı verilmesi daha uygundur. Onun için bu meseleye aşağıda “Hükümle Sağlanmak İstenen Maslahat (Mesâlih-i İbâd)” başlığı altında atıf yaptık.

³⁵ Cemaat fertlerden meydana geldiğinden cemaat için fertler için sabit olan hükmün geçerli olduğuna bk. Serahsî, *el-Usûl*, 1/276, çev. 1/392.

³⁶ Serahsî, *el-Usûl*, 1/290, çev. 1/413.

³⁷ Ebû Abdîrrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî (ö. 218/833). Hanefî fakih olup Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un derslerine devam etmiştir. Bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Bişr b. Gıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

(وَلَيْسَ مِنَ الْحِكْمَةِ تَذَارُكُ مَا فَاتَ بِتَقْوِيَتِ مِثْلِهِ).³⁸ Şerhu'l-Câmiî's-sagîr'i tahkik eden Ertuğrul Boynukalın, bu ifadeyi, (فهرس القواعد الفقهية والضوابط) "Genel ve Özel Fıkıh Kuralları Fihristi" başlığı altında vermiştir.³⁹

Anılan meselede hikmet kelimesinin "yerli yerinde" veya "maslahat" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci anlamın ağır bastığı kanaatindeyiz.

1.2. "Hikmet" Kelimesinin Fıkıh Usulündeki Istilâhî Anlamında Kullanılması

Usulcülere göre hikmet; ahkâmın vaz edilmiş amacını, yani makâsıd-ı şâri'i (şeriat sahibinin o hükmü vaz etmekle tahakkuk etmesini murad ettiği yarar veya def edilmesini istediği zararı)⁴⁰ veya mesâlih-i ibâdî (vaz edilen hükümle kullar için sağlanmak istenen yararı) ifade eder. Hikmetin bu iki yönü; ahkâmın vaz edilmiş gayesinin kulların yararını gerçekleştirmek olduğunu göstermektedir. Bunlar din dilinde korunması zorunlu beş esas (zarûrât-ı hamse) olan can, akıl, namus, din ve malın korunması şeklinde formüle edilmiştir⁴¹. Örneğin dinde malın korunması için hırsızın, namusun korunması için zânînin cezalandırılması yönünde hükümler konulmuştur.⁴²

Serahsî, zaman zaman hükümlerin hikmetini belirtmişse de hükmün onun üzerine değil illet üzerine bina edileceğini açıkça ifade etmiş⁴³ ancak usul eserinde bunun üzerinde –muhtemelen zamanında bu konuda önemli bir tartışma olmaması, zihnin net olması ve bir sorun olarak görmemesi nedeniyle- özel olarak durmamıştır. Nitekim çağdaş çalışmalarda usulcülerin çoğunluğunun hikmetle ta'îlî mutlak olarak red ettikleri belirtilmekte, bunu mutlak veya belli şartlarla (zâhir ve munzabıt olması) kabul ettiği belirtilen usulcülerin ise Serahsî'den sonra yaşadıkları görülmektedir.⁴⁴

Dinî ahkâmın hikmet ve maslahat içerdiği görüşünde olmasına rağmen hikmetle ta'îlî kabul etmeyen Serahsî'nin içerisinde yer aldığı cumhurun bakış açısı özetle şöyledir: İletinin belirlenmesinden amaç; dinî hükmün bilinmesi olduğundan onun açık ve istikrarlı bir nitelik olması gerekir. Bu vasıflar ise hikmette bulunmaz. Örneğin seferîye tanınan oruç tutmama ruhsatının hikmeti olan güçlük; durum mekân, şahıs ve koşullara göre farklılık gösterdiğinden ahkâmın ona bağlanması uygun olmaz. Bu görüşü benimseyen fıkıh usûlü âlimleri dinî hükümlerin varlık ve yokluğunun hikmetlerine değil, illetlerine bağlı

³⁸ Serahsî, *Şerhu'l-Câmiî's-sagîr*, 1/40. Hikmet kelimesinin "yerli yerinde olmak" anlamında kullanıldığı diğer örnekler için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/154, çev. 1/276; 2/88, çev. 2/143, 1/223-224, çev. 1/395; 13/133, çev. 13/188; 11/234, çev. 11/382-383. Çeviride hikmet kelimesine yuvarlanarak mana verilmiş; 24/7, çev. 24/10, çeviride de hikmet kelimesine "yerli yerinde bir davranış biçimi" anlamı verilmiş; 24/15, 16, çev. 24/22, 23, çeviride hikmet kelimesine "doğru ve güzel davranış biçimi" şeklinde anlamı verilmiştir. Serahsî, *el-Usûl*, 1/200-201, çev. 1/280-281; 1/346-347, çev. 1/494; 2/336, çev. 2/458-459.

³⁹ Ertuğrul Boynukalın, "Fihrisu'l-kavâidî'l-fıkhiyye ve'd-davâbit", *Şerhu'l-Câmiî's-sagîr*, mlf. Ahmed es-Serahsî (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 2/587.

⁴⁰ Ahmed er-Reysûnî, *Medhal ilâ makâsidi's-şerîa* (Kahire: Dâru'l-Kelime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1435/2014); a.mlf., *el-Kavâidü'l-esâs li ilmi makâsidi's-şerîa* (Kahire: Dâru'l-Kelime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2015); a.mlf., *Makâsîdın Üç İlkesi*, çev. Münteha Maşalı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020); Ahmet Yaman (ed.), *Makâsîd ve İctihâd İslam Hukuk Felsefesi Araştırmaları* (Yediveren Yayınları: Yediveren Yayınları, 2002).

⁴¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Nâcî es-Süveyd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/313; a.mlf., *el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. H. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/333. Makâsîd fikrinin zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât olarak kısımlara ayrılmasının ilk izleri ve zarûrât-ı hamse'nin bir bölümü ilk defa Cüveynî (öl. 478/1085) tarafından belirtilmiştir. Ancak zikredilen üçlü grup ve zarûrât-ı hamse'nin; dinin, nefsin, aklın, neslin, malın muhafazası olarak sınıflandırılması ilk defa Gazzâlî'de (öl. 505/1111) başlamış ve ondan sonra kabul görmüştür. İhsan Akay, "Şâfiî Mezhebinde Makâsîd Literatürünün Gelişim Seyri (H. III-VIII)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/21 (Ekim 2018), 85-86.

⁴² Ferhat Koca, "Hikmet (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/514, 515. Ayrıca bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1/18; Abdulvahhâb Hallâf, *İlmu usûlî'l-fıkıh* (Kuvveyt: Dâru'l-Kalem, 1986), 65-66; a.mlf., *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûlî'l-Fıkıh)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 212; Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Yasin Yayınevi, 1971), 138; a.mlf., *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 90; Aslan, "Hikmet Ekseninde Nassların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları", 893-894.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/146, çev. 13/207 ["Hüküm, (hikmetinin değil) illetinin varlığıyla sabit olur"]; 13/146, çev. 13/207 ("Hüküm, hikmete değil illete bağlanır"), 13/146, çev. 13/207 ["İnsanlara kolaylık olması için, hüküm varlık ve yokluk bakımından nedenle (illetle) birlikte döner].

⁴⁴ Fırat, *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'îli*, 61-74; Koca, "Hikmet (Fıkıh)", 17/517; Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'îl Tartışmaları*, 373-396; Özdemir, "Usulcülerde Hikmetle Ta'îl", 757-767; Şa'bân, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*, 137-140, çev. 149-150; Aslan, "Hikmet Ekseninde Nassların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları", 895-898.

olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁵ Bu nedenle seferî, bu hükmün hikmeti olan güçlük bulunmasa da yolcuya tanınan ruhsatlardan yararlanabilirken ağır işte çalışan mukim ise yararlanamaz. Ta'lîlin hikmete göre yapılmaması; hukukta objektiflik, düzen ve güvenliğin muhafazası amacına matuftur. Fakihlerin prensip olarak hikmetle ta'lîli kabul etmemesinin temelinde makâsıd-ı şâriin, nasların lafızlarını iptal edecek şekilde yorumlanmasına mani olma fikri yatar. Bu tutumda olan âlimlerin hikmeti ihmal ettikleri söylenemez. Zira onlar hikmeti, teker teker ahkâmı alakalı özel amaçların test edileceği bir ölçüt olarak muhafaza etmişlerdir.⁴⁶ Bu noktada ahkâm âyetlerinin, illet-hikmet muvazenesi korunarak mucizevî bir üslupla varit olduğunu belirtmekte yarar vardır.⁴⁷

Serahsî, hükmün hikmet üzerine değil illet üzerine bina edileceğini açıkça belirtmiş olmasına⁴⁸ rağmen zaman zaman hükümlerin hikmetini belirtmesinin nedeni ile ilgili açıklama yapmamıştır. Hikmetle ta'lîlin nedeni ve faydası ile ilgili şunlar söylenebilir:

Hikmetle ta'lîlin ana sebebi; toplumun ahlak ve hukuk yönünden eğitilip arzu edilen düzeye çıkarılmasıdır.⁴⁹

Serahsî, nasları ta'lîlin, (kişilere naslara uyma konusunda) gönül rahatlığını (شرح الصدور) ve kalp huzurunu (طمأنينة القلب) temin edici etkisi olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Ta'lîlin sağladığı faydalar kısaca şöyle açıklanabilir: Ta'lîl kişi aklını eşyanın yaratılış sebeplerini ve hikmetlerini çelişkiye düşmeden ve mantıklı olarak anlamaya yönlendirir. Kişinin, Allah Teâlâ'nın eşyaya yüklediği mana ve hikmetleri anlaması ise, onun bunları muhtevî ilahî emir ve yasaklara isteyerek uymasına vesile olur. İlet ve hikmetleri ifade edilmeyen dinî ahkâmın kavranıp yorumlanması ve onlara uymanın kişi için imtihan vesilesi addedilmesi buradan kaynaklandığı gibi, ihtiva ettiği illet ve hikmetler akıl tarafından anlaşılabilen taabbüdî hükümlere uymanın büyük bir mükâfat kazanılmasına vesile olması da buradan kaynaklanmaktadır.⁵¹

Hükmün hikmetinin belirtilmesi, daha net anlaşılmasını sağlar ve kişiyi ona uyma konusunda ikna eder. İnsanoğlu ikna olmadığı ve faydasına inanmadığı bir şeyi yapmak istemez.⁵²

Serahsî eserlerinde hikmet kelimesinin bir kısmını, fıkıh usulündeki istilâhî anlamda kullanmıştır. Tespit ettiğimiz anlamları birer örnekle ifade edelim.

1.2.1. Hükmün Konuluş Amacı (Makâsıd-ı Şâri')

Serahsî, hür, bir köleyi kasten öldürse özgüre kısas uygulanır, görüşünde olan Hanefilerin mantıkî açıklamalarını (aklî delillerini) ifade ederken şöyle der: Kisasın gerekliliği, canın saygınlığı konusundaki eşitliğe dayanır. Bu da ya dinle ya da ülke ile olur. Bu konuda köle özgüre eşittir. Kisasın meşrû kılınışındaki hikmet hayattır (insan hayatını korumaktır) (وَالْحِكْمَةُ فِي شَرْعِ الْقِصَاصِ الْحَيَاة). Bu yönden de köle ile özgür eşittirler.⁵³

⁴⁵ Serahsî bunu çeşitli vesilelerle ifade etmiştir: Serahsî, *el-Mebsût*, 13/146, çev. 13/207 ["Hüküm, (hikmetinin değil) illetinin varlığıyla sabit olur"]; 13/146, çev. 13/207 ("Hüküm, hikmete değil illete bağlanır"), 13/146, çev. 13/207 ["İnsanlara kolaylık olması için, hüküm varlık ve yokluk bakımından nedenle (illetle) birlikte döner"].

⁴⁶ Koca, "Hikmet (Fıkıh)", 17/517, 518. Ayrıca bk. Hallâf, *İlmu usûlî'l-fıkıh*, 66, çev. 212-213; Şa'bân, *Usûlü'l-fıkıh'l-İslâmî*, 139-140, çev. 149-150; Fırat, *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'lîli*, 69-72; Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları*, 385-387; a.m.f., "Usûlcülerde Hikmetle Ta'lîl", 764-765; Aslan, "Hikmet Ekseninde Nasların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları", 898-899.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Akay, "Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgati (Ukûbât Örneği)", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 150-180.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/146, çev. 13/207.

⁴⁹ Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları*, 393.

⁵⁰ Serahsî, *el-Usûl*, 2/146, çev. 2/230; Ali Pekcan, "Makâsıd-ı Ş-Şerîa Bilgisinin Önemi", *Marife* 2/2 (Güz 2002), 226.

⁵¹ Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları*, 464-465.

⁵² Bk. Akay, "Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgati (Ukûbât Örneği)", 151.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/130-131, çev. 26/193. Serahsî, kısas cezasının hayatı korumak için konulduğunu *Usûl*'ünde de ifade etmektedir. Serahsî, *Usûl*, 2/125, çev. 2/200-201. Hikmet kelimesinin "hükmün konuluş amacı" anlamında kullanıldığı diğer örnekler için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 10/219, çev. 10/388 (çeviride hikmete "için" yani neden anlamı verilmiş); 26/60, çev. 26/92-93, 126-127, çev. 26/187-188 (çeviride hikmet kelimesine "gerçek" anlamı verilmiş); 26/133-134, çev. 26/197; 30/279-280, çev. 30/374-375; a.m.f., *Şerhu'l-Câmi's-sagîr*, 2/400 Bu mesele *Mebsût*'ta daha geniş geçiyor: Serahsî, *Mebsût*, 10/219, çev. 10/388.

Belirtilen meselede hikmet kelimesinin “hükmün konuluş amacı” manasında kullanıldığı kanaatindeyiz.⁵⁴

1.2.2. Hükümle Sağlanmak İstenen Maslahat (Mesâlih-i İbâd)

Serahsî, anne, baba ve yakın akrabaya vasiyet etme emrinin (el-Bakara 2/180) miras ayetiyle (en-Nisâ 4/11) nesh edilmesi⁵⁵ hakkında şöyle der: Bazen vasiyet eden kimse, onlardan (anne, baba ve yakın akrabadan) her birisi için vasiyet ettiği miktar hakkında bilgisizliğinden dolayı iyi düzenleme yapmayabilir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onlardan her birisinin (miras) payını; onun doğru olduğunu ve onda çok büyük hikmet bulunduğunu kesin olarak bilecek şekilde (Kur’ân’da) beyan etmiştir (فَيَبِينُ اللَّهُ تَعَالَى نَصِيبَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ) (على وَجْهِ يَبَيِّنُ بِأَنَّهُ هُوَ الصَّوَابُ وَأَنَّ فِيهِ الْحِكْمَةَ الْبَالِغَةَ لَا تَذُرُونَ أَتَيْهِمْ أَقْرَبُ } {لَكُمْ نَفْعًا} (en-Nisâ 4/11).⁵⁶

Burada hikmet kelimesinin “maslahat” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

İslam kültür ve medeniyet tarihinde sık kullanılan ve güncelliğini koruyan hikmet kavramının zengin anlam içeriğine sahip olduğu görülmektedir. Olumlu manaları muhtevi olan hikmet kelimesi, kullanıldığı yere göre farklı anlamlar ifade edebilmektedir.

Serahsî’nin matbu eserleri üzerinde yaptığımız incelemede hikmet kelimesinin 79 defa kullanıldığını tespit ettik. Bunun 63 tanesi Serahsî’nin ifadelerinde geriye kalan 16 tanesi ise ayeti kerimelerde, hadisi şerifte, İmam Şâfî ve kimi ashâbı ile İmam Muhammed’in sözünde geçmektedir. Serahsî’nin eserlerinin 40 cildi bulduğu göz önüne alınınca, onun hikmet kelimesini fazla kullanmadığı görülmektedir. Bu durumun Serahsî’nin hikmetle ta’lîli kabul etmemesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Serahsî hikmet kelimesinin bir kısmını sözlük ve örfteki anlamında, diğer bir kısmını ise fıkıh usulündeki istilâhî anlamında kullanmıştır. Onun hikmet kelimesini birinci kısım bağlamında; “anlam”, “anlaşılabilir olmak”, “asıl anlam”, “bilinç”, “derin anlam”, “fayda”, “hüküm”, “bir şeyin iç yüzü”, “incelik ve zarafet”, “makul”, “marifet/basiret”, “nükte, espi”, “özlü söz” ve “yerli yerinde olmak” şeklinde on dört, ikinci kısım bağlamında ise “makâsıd-ı şâri’ (şeriat sahibinin o hükmü vaz etmekle tahakkuk etmesini murat ettiği yarar veya def edilmesini istediği zarar)” ve “mesâlih-i ibâd (vaz edilen hükümle kullar için sağlanmak istenen yarar)” şeklinde iki farklı anlamda kullandığını belirledik. Bunlar içerisinde en fazla kullanım sırasıyla; “maslahat”, “yerli yerinde olmak”, “makâsıd”, “derin anlam” ve “anlam” manalarında görülmüştür. Diğerleriyle ilgili bir veya iki kullanım söz konusu olmuştur. “Hikmet” kelimesinin sözlük ve örfteki manada kullanımı, terim anlamına göre biraz fazladır. Serahsî eserlerini Arapça yazdığı için bunu doğal karşılamak gerekir.

Hikmetin farklı sözlük manaları olsa da hepsinin diğeri ile doğrudan veya dolaylı ilgisi vardır. Onun mani olmak, sakındırmak gibi manalarını, kötülöklere ve zararlara mani olmak, iyilik ve doğrulara tevcih etmek karakteriyle bağdaştırmak lazımdır. Bu manalardan mütevellit fakihlere göre hikmet; makâsıd-ı şâri’ veya mesâlih-i ibâd anlamındadır. Serahsî de eserlerinde hikmet kelimesini bu iki anlamda da kullanmıştır.

Serahsî zaman zaman hükümlerin hikmetini belirtmiş de hükmün hikmete göre değil illete göre belirleneceğini açıkça ifade etmiş ancak usul eserinde bunun üzerinde özel olarak durmamıştır. Bu durum onun zamanında bu konuda ciddî bir tartışma olmaması, zihninin net olması ve bir problem olarak görmemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim çağdaş çalışmalarda usulcülerin çoğunluğunun hikmetle

⁵⁴ Bk. Akay, “Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur’ân Belâgati (Ukûbât Örneği)”, 168-176.

⁵⁵ Serahsî, *el-Usûl*, 2/69-70, çev. 2/110-112.

⁵⁶ Serahsî, *el-Usûl*, 2/70, çev. 2/112. Hikmet kelimesinin “maslahat” anlamında kullanıldığı diğer örnekler için bk. Serahsî, *el-Usûl*, *Usûl*, 1/80, çev. 1/110, 1/284-286, çev. 1/405-409, 2/56-57, çev. 2/92-93, 2/119-120, çev. 2/190-192, 2/143, çev. 2/227, 2/145-146, çev. 2/229-230; a.mlf., *el-Mebsût*, 13/145-146, çev. 13/206-207 (meselede üç hikmet kelimesi geçmektedir, ilkine “espi” anlamı verilmiştir); 24/23-24, çev. 24/33-34.

ta'îli mutlak olarak reddettikleri belirtilmektedir. Diğer taraftan mutlak veya belli şartlarla (zâhir ve munzabıt olması) kabul ettiği belirtilen usulcülerin ise Serahsî'den sonra yaşadıkları görülmektedir.

Dinî ahkâmın hikmet ve maslahat içerdiği görüşünde olmasına rağmen hikmetle ta'îli kabul etmeyen Serahsî'nin içerisinde yer aldığı cumhurun bakış açısına göre; illetin belirlenmesinden amaç dinî hükmün bilinmesi olduğundan onun açık ve istikrarlı bir nitelik olması gerekir. Bu vasıflar ise hikmette bulunmaz. Ta'îlin hikmete göre yapılmaması; hukukta objektiflik, düzen ve güvenliğin muhafazası amacına matuftur. Cumhurun hikmetle ta'îli kabul etmemesinin temelinde makâsîd-ı şâriin nassların lafızlarını iptal edecek şekilde yorumlanmasına mani olma fikri yatar. Bu tutumda olan âlimlerin hikmeti ihmal ettikleri söylenemez. Zira onlar hikmeti, teker teker ahkâmı alakalı özel amaçların test edileceği bir ölçüt olarak muhafaza etmişlerdir. Bu noktada ahkâm âyetlerinin, illet-hikmet muvazenesi korunarak mucizevî bir üslupla varit olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Kıyasa konu edilmese de hükmün hikmetini açıklamanın; o hükmün daha net anlaşılmasını sağlamak ve kişiyi ona uyma konusunda ikna etmek gibi faydaları vardır. İnsanoğlunun ikna olduğu ve faydasına inandığı hususlarda emre imtisalde zorluk çekmeyeceği açıktır.

Hikmet kelimesi, usul ve furû eserlerinde değişik münasebetlerle çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Makalemiz -tespit edebildiğimiz kadarıyla- onun usul ve furû literatüründe kullanıldığı anlamları tespiti yönelik bütüncül ilk çalışmadır ve İmam Serahsî'nin eserleriyle sınırlıdır. Bu yönde yapılacak araştırmaların ilk basamağı kabul edilebilir. Bu bağlamda bir mezhebin önde gelen fakihlerinin hikmete yüklediği anlamlar ve hikmet anlayışları tek tek tespit edilip daha sonra mezhebin hikmet anlayışı ile ilgili genel bir yargıya varılabilir ve mezhebin hikmet anlayışındaki farklılıklar görülebilir.

Kaynakça | References

- Akay, İhsan. "Ahkâm Âyetleri Çerçevesinde Kur'ân Belâgati (Ukûbât Örneği)". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 150-180.
- Akay, İhsan. "Şâfiî Mezhebinde Makâsîd Literatürünün Gelişim Seyri (H. III -VIII)". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/21 (Ekim 2018), 75-98.
- Aslan, Nasi. "Hikmet Ekseninde Nassların Yorumlanma İmkânı ve Sınırları". *Bilimname* 37 (Ocak 2019), 889-914.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Fihrisu'l-kavâidi'l-fıkhiyye ve'd-davâbit". *Şerhu'l-Câmi's-sagîr*. mlf. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. 533-609. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh Tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâîîn, 4. Basım, 1987 1407.
- Çalışkan, Mehmet. "Kur'an'da Hikmet Kavramı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2001), 89-119.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an'da Hikmet Kavramı". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (Ekim 2003), 177-198.
- Fırat, M. Zülfikar. *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'îli*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 8. Basım, 2005 1426.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfa İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. çev. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Müstasfa min ilmi'l-usûl*. thk. Nâcî es-Süveyd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1429.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *İlmü usûli'l-fikh*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 20. Basım, 1986.

- Hallâf, Abdulvahhâb. *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûlî'l-Fıkh)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1985.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-luġa*. thk. Remzî Münîr Ba'İbekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fıkr, 1979 1399.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- Kahraman, Abdullah. *Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinde Hikmet-i Teşrî' Dinî Hükümlerin Sırları ve Hikmetleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Bişr b. Gıyâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koca, Ferhat. "Hikmet (Fıkh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/514-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öğüt, Salim. *Dinî Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*. Çorum: Hititkitap Yayınevi, 2009.
- Özdemir, İbrahim. *Fıkh Usulünde Ta'îl Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)*. İstanbul: Raġbet Yayınları, 2016.
- Özdemir, İbrahim. "Usûlcülerde Hikmetle Ta'îl". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (Mart 2018), 753-775.
- Pekcan, Ali. "Makâsîdü'ş-Şerîa Bilgisinin Önemi". *Marife* 2/2 (Güz 2002), 219-227.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr er-. *Muhtârü's-Sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut - Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye - ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 5. Basım, 1999 1420.
- Reysûnî, Ahmed er-. *el-Kavâidü'l-esâs li ilmi makâsîdi'ş-şerîa*. Kahire: Dâru'l-Kelime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436.
- Reysûnî, Ahmed er-. *Makâsîdin Üç İlkesi*. çev. Münteha Maşalı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.
- Reysûnî, Ahmed er-. *Medhal ilâ makâsîdi'ş-şerîa*. Kahire: Dâru'l-Kelime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1435.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler Mabsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. çev. Heyet. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Usûl*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Kitâbu'l-Mabsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-kebîr*. thk. Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Şerhu'l-Câmiî's-sagîr*. thk. Ertuġrul Boynukalın. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Şerhü's-Siyeri'l-Kebîr İslam Savaş Hukuku*. ed. Mehmet Azimli. çev. İbrahim Sarmış - M. Sait Şimşek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Usûlü's-Serahsî Fıkh Usûlü*. çev. Ahmed Kılıçkaya. 2 Cilt. İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2020.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Yasin Yayınevi, 3. Basım, 1971.

- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ta'îlül'ahkâm arz ve tahlîl li-tarîkati't-ta'îl ve tatavvürâtihâ fî usûri'l-ictihâd ve't-taklîd*. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1401.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Yaman, Ahmet (ed.). *Makâsîd ve İctihad İslam Hukuk Felsefesi Araştırmaları*. Yediveren Yayınları: Yediveren Yayınları, 2002.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Küveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ' - el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1422/1965-2001 1385.